

НЕДІЛЬНІ ПОВТОРЮВАЛЬНІ ШКОЛИ М.О. КОРФА

За роки державної незалежності України склалися відповідні умови для об'єктивного вивчення української історії, культури, літератури. Стало можливим по-новому осмислити здобутки минулого, залучити до наукового обігу факти та матеріали, які з різних причин тривалий час залишалися поза увагою дослідників. Це стосується, зокрема, й вивчення теоретичних розробок М.О. Корфа в царині організації повторювальних шкіл на теренах південної України в другій половині XIX століття. Його діяльність різностороння й надзвичайно плідна: вдумливий педагог, організатор земських народних шкіл, талановитий методист, визнаний публіцист, активний громадський діяч, меценат.

Як уже згадувалося, М.О. Корф – автор ідеї організації недільних повторювальних шкіл, які на той час були навчальними закладами нового типу для Росії та України. Його теоретичні розробки з даного питання мали на меті допомогти вчителям у створенні повноцінної, цілісної системи навчання грамоти як селян, так і їхніх дітей. А головне – щоб знання, набуті ними в народних земських школах, із часом не втрачалися.

На жаль, саме ця сторінка громадсько-просвітницької діяльності педагога не до кінця вивчена сучасною історіографією. Є лише окремі згадки в контекстах досліджень І. Пухи, В. Морозюка, О. Ємця, Л. Ляшенко. Проблеми організації недільних повторювальних шкіл на південних теренах України в другій половині XIX століття в педагогічній парадигмі М.О. Корфа й присвячена подана стаття.

У 1880 році, повернувшись із Женеви в Україну, педагог відновлює свою діяльність щодо організації та розвитку народних земських шкіл. Насамперед він влаштовує перевірку-дослідження в поселеннях Маріупольського, Олександрівського та Бердянського повітів. Разом з Миколою Олександровичем співпрацювала графиня П.С. Уварова, яка перевіряла школи Смоленської, Володимирської та Московської губерній. Метою цього заходу було з'ясувати наскільки міцними залишилися знання селян, які закінчили народну школу від 2 до 14 років тому [1.-С.48].

Так у Бердянському повіті за підготовленими бароном Корфом питаннями та бланками відомостей відбувалося опитування селян, здійснював його провідник дворянства К.В. Ковалевський. Було проєкценовано 184 чоловіки, жителів селищ: Покровка, Вознесенка, Астраханка, Андріївка, Миколаївка. Опитувалися селяни, які закінчували школу не менше двох років тому. Перевірка-опитування відбувалася таким чином: селяни отримували бланки із запитаннями, серед яких були анкетні дані, завдання з арифметики, письма та читання. Відповідаючий також писав, чи бажає він відвідувати недільну повторювальну школу.

Найкращі результати виявилися з читання (перевіряючий пояснював це використанням звукового способу навчання за М. Корфом), гірші – з арифметики та письма. К.В. Ковалевський зробив висновок: "...витрати на шкільну справу будуть виправданими, якщо селяни після закінчення народного училища матимуть змогу протягом декількох зим повторювати вивчене, поповнювати свої знання засобом читання книг" [2.-С.469-471]. Усі 184 селянина виявили бажання відвідувати повторювальні школи. Результати опитування було надіслано Управі та М.О. Корфу.

Загалом було опитано близько 500 дорослих селян. Результати підтвердили висновки бердянського перевіряючого, бо більшість селян не тільки не продовжувала навчання після закінчення початкової школи, але й досить часто протягом тривалого часу не зверталися до своїх умінь писати, читати.

Отримані результати на основі об'єктивних спостережень дали можливість з'ясувати, що з часом уміння та навички селянами частково втрачалися. Селяни, які вчилися лише одну зиму, на час перевірки стали майже безграмотними. Тільки ті з них, що займалися самоосвітою, зберегли навички читати й писати. Міцнішими були знання тих селян, у навчанні яких учителі дотримувалися умов правильного викладання [3.-С.14-16]. М.О. Корф дійшов висновку, що дорослим селянам, які закінчили "корфовську" трьохрічку в підлітковому віці, потрібно дати можливість повторити, поглибити набуті знання та навички. Цю задачу й повинні виконати повторювальні недільні школи.

Педагог зазначав: "...якщо немає можливості утримувати й недільну школу для неграмотних селян, і повторювальну школу для тих, хто раніше навчався, то треба обирати останню. Тому що:

- у повторювальних школах і після однієї зими навчання досягаються значні результати;
- старші класи таких шкіл самі можуть навчати неграмотних земляків;
- програми повторювальних шкіл розширюють знання, отримані селянами в початковій школі;

– повторювальні школи працюють для селян такого віку, коли настає період використання знань, отриманих у школі. Це час, коли селяни цінують отримані знання” [4.-С.70-71].

Свою ідею М. Корф починає розвивати на сторінках періодичних видань. У жовтні 1881 року в журналі “Русская мысль” з’являється його стаття “Образовательный уровень взрослых грамотных крестьян”. Тут автор подає не тільки звіт про перевірку вказаних повітів, а й аргументує необхідність створення таких шкіл. Особлива увага звертається на те, що в існуванні повторювальних шкіл зацікавленість виявляють самі селяни. У тому ж місяці “Вестник Европы” друкує звіт М. Корфа про стан народної освіти в Бердянському повіті, де автор знову звертається до ідеї необхідності створення повторювальних шкіл [2.-С.471].

М.О. Корф широко пропагує ідею організації недільних шкіл. На початку 80-х років він пише статті “Воскресная школа”, “Повторительные школы для учащихся”, “Образовательный уровень взрослых грамотных крестьян” та інші. У 1882 році вище згадані статті увійшли в книгу “Наши педагогические вопросы”. У статті “Воскресная школа” автор виражав задоволення з приводу результатів, які він бачив у приватній недільній школі Х.Д. Алчевської в Харкові. Позитивно оцінивши організацію навчально-виховного процесу в цій школі, Микола Олександрович робить висновок, що недільні школи в Росії, на відміну від західноєвропейських, ставлять перед собою не релігійну, а загальноосвітню мету, і є одним із засобів розповсюдження знань серед народу. Автор закликає суспільство підтримати ідею створення такого типу навчальних закладів.

Таким чином, у 1880–1881 роках М.О. Корф теоретично обґрунтував ідею створення нового типу шкіл для дорослих грамотних селян, а саме – недільних повторювальних шкіл. Такі школи перешкоджали рецидиву безграмотності серед сільського населення. Для Росії, України, де 80% населення були селяни, це мало велике значення.

Для реалізації ідеї відкриття недільних повторювальних шкіл не потрібно було витратити значних додаткових коштів. Для цього використовувалися вже відкриті народні сільські школи, тут працювали ті ж самі вчителі, які викладали в них. Заняття в повторювальних школах проводилися в неділю протягом трьох годин. Усього нараховувалося 20 недільних навчальних днів протягом зими. Доросла людина, що закінчила народну школу в 10-12 років, протягом 60 навчальних годин мала змогу повторити курс, удосконалити та поповнити свої знання.

Наступним кроком М.О. Корфа було втілення його ідеї в життя. У селищах Врем’євка та Майорське Маріупольського повіту Катеринославської губернії педагогом було відкрито дві такі школи [5.-С.45]. Микола Олександрович ще з 1880 року став попечителем цих навчальних закладів, але тільки з 1881 року приступив до своїх обов’язків (рік пішов на затвердження барона попечителем губернською училищною радою) [4.-С.10-11].

Перший навчальний рік у названих школах тривав з 25 жовтня до 1 березня 1881 року. У цей період Врем’євська повторювальна школа нараховувала 28 чоловіків (потім 30) дорослих грамотних селян, Майорська – 20 учнів, серед яких було 2 дівчини 15 років. Така невелика кількість бажаючих учитися в недільних школах пояснювалася тим, що серед селян такий тип навчальних закладів ще не користувався популярністю. Більшість дорослих грамотних селян, зважаючи на громадську думку, просто соромилися сісти за парти. Учнями шкіл були селяни від 15 до 30 років. Серед учнів Майорської школи було шестеро одружених, серед врем’євців – троє. Учні в цих школах були розділені на відділи-класи (у Врем’євській – на три, додатково було сформовано “приготовительный класс” із селян, які були майже не грамотні, їх було 5 чоловік, а в Майорській – на два класи) в залежності від рівня знань [9.-С.60-61]. М. Корф провів цікаве дослідження: у молодшому класі середній вік учнів досягав 22,6 років, у середньому – 21,8, а в старшому – 17,5. Тобто чим старші селяни, тим менше в них знань [5.-С. 46].

Микола Олександрович звертає увагу на те, з яким ентузіазмом і самовіддачею вчилися дорослі, свідомо розуміючи вартість власних досягнень. Часто вони збиралися і в будні для виконання домашніх завдань (склавшись по 20 копійок на освітлення, врем’євці приходили до свого вчителя, 15-річного хлопця, який закінчив місцеву школу й готувався до вступу в учительську семінарію).

Серед неграмотного дорослого населення було багато бажаючих навчатися. Але програми повторювальних шкіл були розраховані на учнів, які закінчили народні школи. Тому таким людям, зазвичай, відмовляли. Хоча траплялися випадки, коли неграмотні селяни сідали за парти в повторювальних школах. Наприклад, 25-річний селянин Ф. Белогуров, який навчився писати після 12 недільних уроків, написав листа-подяку М.О. Корфу і таким чином його історія потрапила на сторінки “Народної школи” [5.-С.47].

У Майорській школі заняття проводилися в суботу та неділю по 2 години. Такий розклад виявився більш сприятливим як для учнів, так і для вчителя (враховуючи, по-перше, короткий

зимовий день, по-друге, те, як швидко селяни втомлювалися від розумової праці). У Врем'євській школі селяни вчилися в неділю, маючи шість 30-хвилинних уроків.

В обох школах М.О. Корфом були створені прекрасні бібліотеки. Врем'євська складалася з 383 томів, а Майорська – з 300. На наявність бібліотек при повторювальних школах барон звертав особливу увагу, наголошуючи, що учні таких шкіл в основному навчалися вдома, і наявність книг у достатній кількості є основною запорукою успіху в навчанні [4.-С.10].

Викладачі обох шкіл користувалися “Руководителем для воскресных повторительных школ”, що був складений М.О. Корфом. Посібник мав програми, конспекти, методичні вказівки для вчителя, домашні завдання з усіх предметів для учнів. Книга виявилася досить вдалою, її застосування дало позитивні результати в навчанні вже в перший рік апробації. Сам М. Корф на сторінках “Русской мысли” вказував: “...”Руководитель” від першої сторінки і до останньої, застосовувався буквально, причому практика жодного разу не примусила відступитися від нього”. Тому цей “путівник для вчителя” було надруковано достатньою кількістю. Низька вартість книги – 0,50 коп. – робила її доступною для кожного вчителя, що бажав продовжити справу М.О. Корфа.

Слідкуючи за роботою вказаних шкіл, Микола Олександрович опікувався й питанням їх відвідування. Він радив приваблювати до шкіл дорослих селян тим, що, по-перше, треба вчитися новому, ускладнювати програму народних шкіл, розширяти кругозір тих, хто навчається, адже дорослий учень не може задовольнятися тим, що й дитина. По-друге, займатися не тільки грамотою та лічбою, тому що результативність навчання, вдосконалення цих навичок не є такою очевидною, як у починаючих. Адже ці учні вже вміють швидко й свідомо читати й писати.

Ці школи відвідували інспектор народних училищ Маріупольського повіту, місцевий голова з'їзду мирових суддів, діловод училищної ради Олександрівського повіту, місцевий мировий суддя, повітовий предводитель дворянства, місцеві вчителі, член місцевої повітової училищної Ради Ф.В. Гампер.

Отже, за 1881–1883 навчальні роки завдяки наполегливій праці М.О. Корфа ці школи стають зразковими, їх відвідування було рекомендовано всім учителям, особливо тим, які тільки-но починали свою педагогічну діяльність [4.-С.14].

М. Корф розробив програму для повторювальних шкіл, яка передбачала вивчення Закону Божого, історії, географії, арифметики, природознавства, правопису та читання. Навчальний курс за Законом Божим складався з вивчення основних свят, страждань Спасителя, молитов. Навчальними посібниками тут були “Наш друг” М.Корфа (розділ, де описувалися свята), текст Євангелія.

З курсу історії учні вивчали історію Росії від її заснування до кінця правління Олександра II. Основна увага зверталася на діяльність історичних осіб, вивчення хронології, архітектурних споруд Новгорода, Києва, Москви, Санкт-Петербурга, Харкова. Кожен урок закінчувався письмовим домашнім завданням. Барон Корф зазначав, що задачею повторювальних шкіл є дати небагато знань з історії, але міцних, аби полегшити учням читання та розуміння книг і збудити інтерес, який стане основою для самоосвіти в майбутньому.

Курс географії особливу увагу приділяв вивченню учнями політичної та географічної мапи Росії, адміністративного поділу імперії, складу її населення. Кожен учень мав власну мапу, дякуючи її низькій вартості – 0,30 коп. Це полегшувало виконання домашніх завдань, давало змогу учням займатися самостійно.

Арифметиці селяни приділяли особливу увагу, бо вона була необхідною в їхньому повсякденному житті. Домашні завдання з цієї дисципліни виконувалися завжди. Окрім повторення курсу початкової школи, учні старшого відділу знайомилися з розрахунками великих чисел, з вимірами площ прямокутника, трикутника, з квадратними вимірами. Вивчаючи римські цифри, вчилися користуватися годинником, термометром.

За підсумками першого навчального року курс природознавства М. Корф назвав невдалим. Причинами цього він вважав те, що навчальному предмету не приділялося достатньо уваги. Вважаючи історію та географію важчими предметами, тому що вони були новими, на їх вивчення та повторення приділялося більше часу за рахунок природознавства.

Характеризуючи правопис учнів повторювальних шкіл, Микола Олександрович помітив, що селяни, яким виповнилося більше 17 років, писали більш неграмотно, ніж молодь, що закінчила народну школу не так давно. Пояснював він це тим, що перші роки існування земської школи тут викладали менш підготовлені вчителі. Також із часом селяни втрачали свої навички, особливо без практики.

Після першого року існування недільні повторювальні школи стали дуже популярними серед селян. З'являється все більше бажаючих стати їхніми учнями, усе більше земств хотіли відкрити подібні навчальні заклади. Мрія М.О. Корфа про те, щоб відвідування недільної школи стало правилом для кожного, хто навчався в підлітковому віці, починає здійснюватися. Тому стає вкрай

необхідним надання методичної допомоги вчителям, що працювали в них. У 1883 році “Народная школа” друкує “Учебную программу повторительных школ”, розроблену М.О. Корфом [6.-С.8-14; 7.-С.11-25]. Ця методична розробка подає не тільки програму з історії, географії, арифметики, ділового читання (програми за Законом Божим складалися вчителями), а й домашні завдання, поради учителям, перелік підручників, посібників для вчителів, короткий звіт дворічної роботи Майорської та Врем’євської повторювальних шкіл, приклади письмових робіт учнів Врем’євської школи. У програмі велике значення надавали повторенню вивченого матеріалу. Для цього відводилися спеціальні години. З курсу історії та географії двадцятий урок був підсумковим. Це полегшувало роботу як учителя, так і учнів (особливо, якщо врахувати те, що селяни відвідували не всі уроки), давало можливість закріпити вивчений матеріал.

М. Корф наголошував, що самостійне мислення учнів можливе тільки за умови міцно засвоєних історичних фактів. Тому задачею вчителя було допомогти учням у цьому. Допомогало цьому систематичне повторення вивченого. Так кожен учень, за рекомендацією М. Корфа, мав окремий зошит – “хронологічний вказівник” з історії та “вказівник для пам’яті” з географії, який давав можливість повторювати перед кожним уроком протягом усього навчального курсу. Микола Олександрович радив не вчити учнів заучувати напам’ять підручник, а, використовуючи розповідь учителя, прочитане вдома, описувати матеріал. “Повторення вивченого в нових сполученнях плідно впливало на розвиток учня і разом із тим зацікавлювало його, пробуджувало самостійність”, – писав М. Корф [7.-С.18]. У програмі існували т.зв. “Примечания”, де автор давав методичні поради викладачам. Серед них цікавою є та, де автор пропонував використовувати різноманітні форми опитування, повторення матеріалу: систематизувати факти, згрупувати їх, порівняти історичні епохи, історичних діячів, події, місцевості (з географії). Автор наголошував, що різноманітність у роботі відіграє позитивну роль не тільки при закріпленні, а й у вихованні, розвитку учнів.

Педагог звертав увагу вчителя на необхідність емоційного викладання матеріалу, адже це допомагало учням краще запам’ятати зміст уроку й отримати задоволення від уроку [7.-С.15]. Висновок М. Корфа: “... без натхнення немає вчителя й немає школи; але немає успіху в школі й без організації справи й чіткої обдуманості в усіх подробицях, які потрібно передбачити вчителю заздалегідь”, – є актуальним й на сьогодні.

Микола Олександрович зазначав, що програма для конкретної школи може бути зміненою, адже вона повинна враховувати вік і підготовку учнів, викладацький рівень учителя, кількість навчальних годин, забезпеченість школи підручниками [6.-С.9].

М.О. Корф зазначав, що трудність у роботі таких шкіл полягає в тому, що один учитель працює одночасно з двома відділами класу, які виконують різні вправи, приділяючи кожному з них тільки частину уроку. Микола Олександрович плекав надію, що уряд та земство, звернувши увагу на користь від повторювальних шкіл, зможуть забезпечити їх і окремими вчителями для кожного відділу класу [7.-С.11]. Маючи за мету залучити суспільство до організації подібних шкіл, педагог писав: “...Якщо навчати дитину 15 чи 20 місяців за все життя до дванадцятилітнього віку, а потім покинути це, то як би гарно її не навчали, багато знань забудеться до того віку, коли в неї виникне потреба скористатися цими знаннями в житті” [6.-С.8].

Другою трудностю в діяльності повторювальних шкіл барон називав фінансові негаразди. Він зазначав, що земства, витрачаючи сотні карбованців на народну школу, не хочуть вкласти десятки карбованців в зимову недільну повторювальну школу, яка є гарантією того, що гроші було витрачено не даремно [8.-С.6]. Адже всяка повторювальна школа, безперечно, стане додатковою для заповнення прогалин, що залишила народна школа, розширить кругозір її вихованців [6.-С.8].

У 1882 році, коли закінчився перший навчальний рік у Врем’євській та Майорській повторювальних школах, барон Корф опублікував звіт “Первые воскресные повторительные школы” [9.-С.51-84]. Метою написання роботи було поділитися практичним досвідом із земцями та вчителями, які прагнули організувати подібні школи, розглянути педагогічні та соціальні проблеми повторювальних шкіл. Автор підкреслював, що справа відкриття, діяльності таких шкіл є новою, а тому потребує доробки. І тепер, коли проіснували рік перші повторювальні школи, є можливість на основі фактів прослідкувати пристосованість до умов російського життя таких шкіл, побачити ставлення народу до них.

Микола Олександрович у статті звертається до вчителів, наголошуючи, що саме вони повинні підтримати “недільників”, адже із сотень грамотних селян відвідують школи десятки. Причинами є їхня бідність, домашні обставини, впевненість у тому, що досягнутої грамотності достатньо [9.-С.56]. Відповідаючи на запитання: що треба робити, щоб привабити населення до повторювальних шкіл, – барон радив:

– школа не повинна пережовувати старе, вона покликана давати нові знання;

– повторення без подачі нового матеріалу перетворюється на притуплююче зазубрювання; педагогічно правильне повторення досягається відтворенням вивченого в нових сполученнях, у використанні нових знань [9.-С.63-64]. Повторювати треба, розвиваючи учня [11.-С.51].

М.О. Корф відповів на запитання, яке того часу було досить актуальним: чи виховують недільні школи? “Недільні школи виховують не тільки учнів, але й тих селян, які не вчаться, але лише заходять, щоб подивитися, як ідуть заняття”, – ця відповідь педагога доводила противникам таких шкіл необхідність їх відкриття. Засоби виховання недільних шкіл – домашні роботи, бібліотеки для учнів. “Усяка школа, – писав М.Корф, – уже тому виховує, що вона навчає, а навчання невіддільне від виховання”.

Микола Олександрович висловив побажання, щоб перші недільні повторювальні школи не стали останніми, а їхні помилки й успіхи були наукою для інших.

У 1883 році М. Корф опублікував статтю “Повторительные школы”, у якій знову звертається до методично-правильно побудованого повторення [8.-С.6-16]. Повторювальною називає школу, яка якщо й мало дасть нових відомостей, то обов’язково надасть попередньо здобутим знанням нового забарвлення, висвітлить їх з нової точки зору для учнів, подасть їх у новому застосуванні. Педагог знову підкреслює той факт, що для Росії справа організації повторювальних шкіл є новою. У Європі такий тип шкіл був досить розповсюдженим. І як позитивний приклад автор наводить досвід Швейцарії. Не зважаючи на те, що в цій країні введено обов’язкове навчання віком від 6 до 9 років, повторювальні школи визнано необхідними в більшості з 25 кантонів. У Росії ж повторювальні школи, маючи всього 20 навчальних днів на весь рік, доповнюють програму народної школи з арифметики, геометрії, географії та історії. Але головним їхнім завданням залишалося не дати випускникам народних шкіл забути того, що вони вже вивчили, виховати дорослих, розумно-грамотних та елементарно освічених людей.

Розробки, ідеї М.О. Корфа щодо організації повторювальних шкіл використовувалися в різних куточках імперії. Так ще у 1880 році, коли Бердянський повіт брав участь у перевірці, організованій М. Корфом, місцева Управа визнала за необхідне організувати повторювальні школи для селян. Але земські збори не змогли виділити для цього коштів, хоча й “высказали полное сочувствие к открытию повторительных школ” [2.-С.761]. У 1882 році Управа знову провела опитування селян, що вчилися в народних школах, обравши для цього Великий Токмак (містечко було обрано тому, що тут протягом 10 років існувало 4 земських училища). Перевірку знову проводив К.В. Ковалевський. Було опитано 123 чоловіки віком від 13 до 23 років. Результати опитування підтвердили висновки попередньої перевірки. Земські збори ухвалили постанову “Об открытии в воскресные и праздничные дни занятий для прежде учившихся с ассигнованием на расходы 1500 руб. в год”. У постанові наголошувалося, що місцеві земці використали ідеї М. Корфа, практичний досвід Врем’євської та Майорської шкіл, що був описаний у журналі “Русская мысль” [2.-С.474]. Але справу не було доведено до кінця.

10 червня 1883 року в місті Бердянську розпочав свою роботу учительський з’їзд, який працював під керівництвом М.О. Корфа. Серед питань порядку денного було й “Про організацію вечірніх повторювальних шкіл і програму викладання в цих школах” [10.-С.22]. Доповідав з цього питання М. Корф. З’ясувавши мету, задачі повторювальних шкіл, педагог наголосив, що це питання ще залишається для Росії новим, тому навіть серед земців є противники їх відкриття. Він порівнював навчання народу до 10-12 літнього віку з будівництвом стін, на які ллється дощ, а повторювальні школи виконують роль даху на цьому будинку. Барон підкреслював: “якщо не ставити дах, то не треба й будувати. І задача з’їзду – розробити план і поставити дах”. Микола Олександрович зазначив, що дві школи Маріупольського повіту (Врем’євська та Майорська) мають служити прикладом у цьому будівництві.

Пропагуючи ідею створення таких шкіл, педагог писав: “... якби нас навчали тільки до 12 років, а потім покинули, то ніхто з нас не сказав би за це “спасибі”, не подякує й народ” [11.-С.51]. Питання створення таких шкіл у Бердянському повіті він називав “потребою, створеною життям і відчуттю Бердянським земством”.

М.О. Корф дав характеристику двох типів повторювальних шкіл: перша, що мала 3 години на тиждень (заняття в неділю), її барон називав “скудною”, друга, що мала 6 годин на тиждень. Микола Олександрович також запропонував складену ним програму для повторювальних шкіл з 4-х основних предметів: читання, арифметики, історії, географії. Відбулися активні дебати з цього питання. Обговорення на з’їзді тривало протягом чотирьох засідань (що й підкреслювало зацікавленість учителів у вирішенні цього питання, його актуальність) [11.-С.52]. Зрештою з’їзд визнав необхідність відкриття повторювальних шкіл, було вироблено програму для них, що враховувала місцеві умови [2.-С.758]. Ухвалено постанову про організацію шестигодинної повторювальної школи (школа повинна працювати або в неділю протягом трьох годин, або вечорами два рази на тиждень протягом трьох годин, або три рази по дві години). Тобто ця школа матиме не 60 годин, а 120 [6.-С.14].

Після закінчення роботи з'їзду Управа приступила до організації повторювальних шкіл у Бердянському повіті, розраховуючи спочатку відкрити 10 таких шкіл з асигнуваннями на витрати 1000 крб. Після обговорення питання було прийняте рішення виділити 2000 крб. на цю справу. Було розроблено й умови відкриття повторювальних шкіл:

- при кожній школі, яка існувала не менше п'яти років, зимою відкривати трьохгодинні заняття для тих, хто вчився раніше;

- приймати тільки тих, хто вчився, неграмотних не приймати. Викладання повинно здійснюватися відповідно до виробленої з'їздом програми;

- викладати повинен учитель місцевої школи й отримувати платню від земства. Платня має дорівнювати 1 крб. за 3 години при 15 учнях, і 1 крб. 50 коп. при 30 учнях, 2 крб. при наповненості класу 50 і більше учнів;

- кожна школа повинна мати список учнів з відміткою про присутність їх на заняттях, а також запис про те, що вивчалось на уроці;

- термін навчання з 15 листопада до 1 березня;

- після закінчення курсу навчання список учнів і копію-звіт про виконання навчальної програми передавати до земської Управи, яка повинна розраховуватися з учителем.

Земські збори доручили Управі вжити заходів щодо організації повторювальних шкіл. Але, на жаль, це доручення Управа виконати на той час не змогла через причини, що не залежали від неї [10.-С.24-25].

Кількість недільних повторювальних шкіл зростала. На жаль, точну їхню кількість назвати неможливо. У звітах вони рахувалися разом із недільним. У 1884 році в Таврійській губернії нараховувалося 320 народних училищ (без церковно-приходських шкіл, які з цього року стали належати єпархіальному управлінню). До цього числа ввійшли й недільні школи, і вечірні класи для дорослих. За 1884 рік було відкрито 27 народних і недільних шкіл. Закрито 26 вечірніх класів (4 з них – через погане відвідування учнями, 22, в тому числі в Бердянському повіті, – через відмову земств їх фінансувати). Число учнів було 15583 особи чоловічої статі (у т. ч. 340 дорослих) і 3526 жіночої (122 із них дорослі) [12.-С.52-53].

У 1885 році в Таврійській губернії нараховувалося 330 училищ, у тому числі 29 вечірніх класів і 2 недільні школи. На кінець 1885 – початок 1886 року з 17387 учнів було 1483 дорослих, із них жінок 279 [13.-С.56-57].

Отже, повторювальні школи, створені з ініціативи М.О. Корфа, працювали за його програмою, розширювали, поглиблювали знання учнів, набуті в народній школі. Домашнє читання, користування шкільними, сільськими бібліотеками розширювало кругозір “недільників”, підтримувало їхнє прагнення до самоосвіти. Усе це, звичайно, мало позитивні наслідки.

Джерела та література

1. Ельницкий К.В. Русские педагоги второй половины XIX столетия. Для учебных заведений, в которых преподается педагогика. – СПб., 1904.
2. Сборник Постановлений Бердянского Уездного земского собрания с 1866 по 1908 год. – М., 1910.
3. Ельницкий К.В. Барон Николай Александрович Корф (к 20-летию со дня смерти). – Воронеж, 1903.
4. Отчёт члена Мариупольского Уездного Училищного Совета барона Николая Александровича Корфа. За 1882/1883 учебный год. – Мариуполь, 1883.
5. История народного образования. Первый опыт “воскресно-повторительных” школ // Народная школа. – 1883. – № 6-7.
6. Корф Н. Педагогика и дидактика. Учебная программа повторительных школ // Народная школа. – 1883. – № 11.
7. Корф Н. Педагогика и дидактика. Учебная программа повторительных школ // Народная школа. – 1883. – № 12.
8. Корф Н. Педагогика и дидактика. Повторительные школы // Народная школа. – 1883. – № 2.
9. Корф Н. Первые воскресные повторительные школы // Русская мысль. – 1882. – № 8.
10. Очерк о деятельности Бердянского Уездного Земства Таврической губернии по народному образованию с 1866 по 1896 год. Составлен Бердянской Уездною Земскою Управою. – Бердянск, 1897.
11. Библиография. Отчёт о занятиях учительского съезда в Бердянске. Бердянск, 1884. 296 с. // Народная школа. – 1885. – № 8.
12. Библиография. Общий очерк состояния народных училищ Таврической губернии за 1884-й год. Бердянск, 1885. // Народная школа. – 1885. – № 10.

13. Библиография. Общий очерк состояния народных училищ Таврической губернии за 1885-й год. Составлен директором народных училищ. Бердянск, 1886 год // Народная школа. – 1887. – № 1.

М.В. Бєлікова (Романюк)

МЕНОНІТИ: “СВОЇ” АБО “ЧУЖІ” НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1789–1917)?

Розв'язання проблеми уявлень про “своїх” та “чужих” у менонітів і навколишніх жителів півдня України (1789–1917 рр.) безпосередньо пов'язане з питанням соціальної ідентифікації менонітів, тобто з процесом емоційного особистого ототожнення себе з певною групою (іноземні колоністи, релігійна община, секта, етноконфесійна спільність тощо). Протягом XIX – на початку XX ст. у вітчизняній історіографії була започаткована розробка даного питання: дослідники відносили менонітів до прошарку іноземних колоністів (О. Клаус, А. Веліцин, Я. Штах) [1; 2; 3]. У 30–80-ті рр. XX ст. у вітчизняній історіографії дослідників приваблювала класова боротьба в колоніях й особливості віровчення менонітів, тому ця спільність визначалася як секта (релігійна група, яка відкололася від пануючої католицької церкви) або частина реформаційного анабаптистського руху й ототожнювалася головним чином з класом буржуазії (М. Кривохатський, А. Клібанов) [4; 5]. У 80-ті рр. XX ст. питання актуалізується й уже пов'язується з розробкою проблеми етногенезу менонітів (А. Іпатов, С. Соколовський) [6; 7]. Тепер поряд із визначенням менонітів як секти поширюється уявлення про них як про етноконфесійну спільність (соціальну групу, релігійні, культурно-побутові, мовно-етнічні та інші особливості якої були наслідком політико-територіальної та історико-географічної замкненості на релігійно-світоглядній основі).

Простір уявлень про “своїх” та “чужих” у представників різних етносоціальних спільностей Південної України пов'язане з питанням соціальної ідентифікації (релігійної, етнічної, соціальної), до якої зверталися дослідники. Щоб зрозуміти, кого меноніти вважали “своїми” та “чужими”, які навколишні етносоціальні групи вважали їх “своїми” або “чужими”, як уявляли собі менонітів на півдні України (1789–1917) навколишні жителі, метою дослідження став аналіз документальних і наративних джерел з проблеми. Розв'язання цього питання надасть можливість з'ясувати, що стало підґрунтям комплексу ксенофобії у менонітів і у навколишніх жителів.

Соціальна ідентичність – це ототожнення людиною себе з певною спільністю. Щоб зробити висновок про соціальну ідентичність представників менонітської етноконфесійної спільності, необхідно знати, з якими етносоціальними і конфесійними групами меноніти перебували в соціальних взаємодіях.

Унаслідок особливостей релігії та пільг, наданих менонітам, останні відокремлювалися від німців-колоністів у документальних джерелах [8.-С.142; 9.-С.93]. У наративних джерелах для російськомовних і україномовних селян меноніти ототожнювалися з “чужими”, не відрізнялися від німців-колоністів, а тому їхнім екзоетнонімом був “німець” [10.-С.18]. Під німцями навколишнє населення мало на увазі не тільки вихідців з Германії, але й усіх європейців. Це слово походило від прикметника “німий”, так називали тих, хто розмовляв незрозумілою мовою [11.-С.96, 98, 100-101].

Українське і російське населення вважало менонітів хазяйновитими і дбайливими, тому що останні, на відміну від перших, суцільно вішали замки на житлові та господарські приміщення, побоюючись грабіжників (і підстави у менонітів для цього були) [12]. Інтерпретацію їхньої поведінки робили на припущенні, що меноніти у типовій ситуації будуть поводитися очікуваним чином, зі слів повітового чиновника (1912 р.), “у меноніта склянку води не випросиш”, “Прийдеш ніччю до німця – в дім не пустить, ночуєш у коней” [13.-Арк.114зв.]. Те, що у представників менонітської етноконфесійної спільності вважалося розумною економією, хазяйновитістю й обережністю, у навколишніх жителів називалося скнарістю, замкненістю й антипатією менонітів до представників інших етносів [14.-С.10-121]. Такі уявлення лягли в основу упереджень навколишнього селянства проти менонітів.

Того ж часу, за свідченням місцевої поліції, меноніти вважалися у вищій ступені законослухняними [13.-Арк.114зв.]. Зазначимо, що це було пов'язано з їхніми релігійно-психологічними особливостями (меноніти побоювалися покарання в потойбічному світі).

Мандрівник російського походження, який відвідав колонії в 40-ві роки XIX ст., зафіксував те, що стало стереотипним уявленням навколишнього населення і визначило їхні етнічні установки